

Б. М. АЖНЮК

Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України
м. Київ, Україна
Електронна пошта: azhniuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9496-1544>

МОВНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ І ПЕРСПЕКТИВИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті розглядається сучасний стан і перспективи мовної політики й мовного планування в Україні з погляду їх відповідності європейським мовним ідеологіям, соціолінгвістичним принципам і практичним підходам. З кінця ХХ ст. дискусія щодо мовної політики ведеться в Україні з позицій протистояння двох мовних ідеологій: 1) необхідність поширення української мови в ті соціальні сфери, в які її не було допущено або з яких було витіснено століттями імперського панування, і 2) збереження деформованої мовної ситуації, з апелюванням до ліберальних цінностей західного зразка, за якими особиста свобода повинна зазнавати якнайменше обмежень. Під приводом впровадження в життя принципів Європейської хартії регіональних або міноритарних мов проросійські політичні сили намагалися законсервувати колоніальну спадщину, зупинити або сповільнити відродження української мови в публічному просторі. Це негативно позначилося на репутації Хартії в Україні.

Соціологічні опитування показують, що прихильники української мови становлять переважну більшість серед тих, хто прагне входження країни в Європейський Союз і НАТО, тоді як серед противників євроатлантичної інтеграції України переважають російськомовні. З початком повномасштабної збройної агресії Росії проти України зростає кількість українських громадян, які в повсякденному спілкуванні перейшли з російської мови на українську. Таким чином вони символічно дистанціюються від ідеології так званого «російського світу» і поповнюють ряди прихильників української одномовності або двомовності з достатнім знанням української мови. Є ознаки того, що доцільність застосування Хартії в Україні щодо російської мови та деяких інших мов може бути поставлена під сумнів. Проте зважаючи на те, що Хартія визнає, що захист регіональних або міноритарних мов не повинен завдавати шкоди державній мові та ставити під загрозу територіальну цілісність країни, вагомих причин денонсувати Хартію немає.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовна політика, мовне планування, мовна ідеологія, мовні права, регіональна мова, міноритарна мова, європейська інтеграція.

Протягом трьох останніх десятиліть суспільна дискусія з питань мовної політики визначалася ставленням її учасників до двох основних питань: 1) забезпечення функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя та якнайшвидша дерусифікація публічного простору, насамперед у зросійщених регіонах півдня та сходу, 2) збереження постколоніальної мовної ситуації, деформованої століттями російського домінування в соціально

важливих сферах, насамперед у системі освіти, органах влади, виробництві, культурі, мас-медіа і т. ін. та перспектива подальшої соціокультурної маргіналізації української мови за білоруським сценарієм.

Одним зі знарядь збереження постколоніального статус-кво в мовному житті України стала Європейська хартія регіональних або міноритарних мов (далі — Хартія). Маніпулюванням її положеннями відзначилися насамперед представники так званого Правозахисного громадського руху «Російськомовна Україна», очолюваного Вадимом Колесніченком. Активісти «Російськомовної України» на свій лад тлумачили рішення міжнародних організацій щодо ключових положень Хартії та особливостей її імплементації в Україні і поширювали їх у публічному просторі, формуючи таким чином ілюзію підтримки своєї позиції з боку європейських структур. Невдовзі після ратифікації Хартії в південних та східних областях України розпочався так званий парад мовних суверенітетів: рішеннями місцевих представницьких органів російській мові надавали статус «регіональної», щоб запобігти поширенню української мови в органах представницької та виконавчої влади, судочинстві, освіті, культурі, засобах масової інформації і т. ін. [Кулик 2008 : 31-37].

Активісти «Російськомовної України» спільно з представниками деяких інших неурядових організацій підготували й подали в представництво Ради Європи так званий Громадський звіт про використання Хартії в Україні в 2007–2010 рр., у якому стверджували, що в Україні відбувається дискримінація всіх недержавних мов, зокрема російської. Найбільший спротив з боку новітніх русифікаторів викликало збільшення використання української мови в освітніх закладах, введення квот на українську мову в ефірних ЗМІ та вимоги українського дублювання й субтитрування фільмів з іноземною мовою. У зв'язку з прийняттям Радою Європи Доповіді і Рекомендацій про застосування в Україні Європейської хартії регіональних мов або мов меншин Вадим Колесніченко як голова Правозахисного громадського руху «Російськомовна Україна» і народний депутат України офіційно звернувся 16 серпня 2010 р. до тодішнього Президента України Віктора Януковича з таким проханням: «Прошу Вас, вельмишановний Вікторе Федоровичу, як гаранта конституційних прав і свобод людини і громадянина, дати доручення органам державної влади України використовувати Доповідь і Рекомендації Ради Європи про застосування в Україні Європейської хартії регіональних мов або мов меншин і Закону України від 15.05.2003 р. № 802 IV “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” як “дорожню карту” при виробленні державної гуманітарної політики».

Пропагандистські наративи прихильників російськомовності в Україні широко висвітлювалися в ЗМІ, що сприяло формуванню мовної ідеології, яка використовувалася проросійською пропагандою по обидва боки українсько-російського кордону в обґрунтуванні експансіоністських планів Кремля щодо України. Покликання на Хартію і рекомендації Ради Європи, значною мірою інспіровані «Російськомовною Україною» та їхніми однодумцями, не сприяли зростанню довіри в національно-демократичному середовищі до мовної ідеології, на якій ґрунтується цей міжнародний документ.

І українські, й зарубіжні дослідники [Кресіна, Явір : 202–203; Баурінг : 69–70; Moser : 74–79] вказують на недостатню визначеність поняття «регіональна мова» та його спекулятивне використання в Україні. Як уважає австрійський мовознавець Міхаель Мозер, в Україні Хартія найбільшою мірою

захищає мову, яка насправді не відповідає визначенню «регіональної або міноритарної мови», — російську [Мозер : 21]. Намагання використати Хартію як знаряддя витіснення державної мови та підмінити її регіональною, так як це намагалися зробити в Україні відповідні політичні сили, суперечать і європейській концепції мовного розмаїття, і духові й букві самої Хартії, згідно з якою регіональна або міноритарна мова не повинна протиставлятися державній або цілеспрямовано ставитися з цією мовою в конкурентні стосунки.

У намаганні нейтралізувати «деструктивний вплив» Хартії на процес удержавлення української мови та розширення сфери її застосування представники української громадськості ініціювали внесення змін до закону про ратифікацію Хартії в Україні. У вересні 2008 р. народний депутат України Павло Мовчан зареєстрував у Верховній Раді законопроект «Про внесення змін у Закон України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”», у якому серед іншого пропонувалося затвердити новий переклад тексту Хартії українською мовою, замінивши вислів *мова меншини* висловом *міноритарна мова*. Прийняття цього законопроекту, що так і не став законом, зустріло організовану протидію проросійських сил і в парламентських колах, і в пропагандистському середовищі. Зокрема, Володимир Єлецький у статті, оприлюдненій у газеті «2000», стверджував, що владними органами «було прийняте рішення за допомогою нової версії перекладу представити справу так, наче хартія не покликана захищати мовні права людей, як усі думають, а її ціль — зберегти розмаїття мов як таких безвідносно до людей, що їх використовують» [Єлецький]. Автор цієї статті намагався переконати читачів, що мови, які представлені більшою кількістю носіїв, повинні отримувати більшу державну підтримку, ніж ті мови, що ними, як висловився В. Єлецький, «практично ніхто не користується». На його думку, Хартія, нібито, утверджує рівність регіональних мов і державної мови в усіх сферах публічного життя і відмова від цього принципу — це фальсифікація Хартії. По суті він відстоював думку про необов’язковість володіння державною мовою та її використання в усіх сферах суспільного життя, про надлишковість державної мови та її заміну в публічному використанні російською мовою зі статусом регіональної.

Таке розуміння «рівноправності» мов є одним з різновидів мовного неоколоніалізму [Dillon : 98–102], що ґрунтується на визнанні справедливими тих мовних деформацій, яких країна зазнала під час імперського домінування [Pavlenko 2011 : 53], на бажанні законсервувати та поглибити ці деформації, що призводять до виникнення гібридних національних ідентичностей [Shin, Kubota : 206 – 211].

Володимир Єлецький критично оцінює включення до законопроекту «Про внесення змін у Закон України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”» пункту 6, у якому сказано: «При застосуванні положень Хартії заходи, спрямовані на утвердження української мови як державної, її розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території України, не вважаються такими, що перешкоджають чи створюють загрозу збереженню або розвитку мов, на які відповідно до статті 2 цього Закону поширюються положення Хартії». Зазначений пункт законопроекту спирався на положення Хартії, викладене в її преамбулі, про те, що «захист і підтримка регіональних мов або мов меншин не повинні здійснюватися на шкоду офіційним мовам і необхідності вивчати їх», а також на положенні пункту 2 статті 3 Хартії про те, що її норми можуть засто-

совуватися і до офіційної мови країни, яка «менш широко використовується на всій або частині її території». На думку В. Єлецького, цим закріплюються можливості як держави, так і різноманітних організацій та приватних осіб зі «здійснення дискримінаційної політики щодо громадян, які використовують регіональні або міноритарні мови, що кардинально суперечить самому призначенню хартії» [Елецкий].

Протилежну інтерпретацію Хартії дає Хасан Бермек, один з високопосадовців секретаріату Ради Європи, відповідальний за імплементацію Хартії, у своїх коментарях, оприлюднених у газеті «Дзеркало тижня» № 28 (607) 22 — 28 липня 2006 р. (Приходько, Кравченко). Він наголошує, що жодне з положень Хартії не може тлумачитися так, щоб це применшувало значення державної мови: «У хартії неодноразово наголошується: кожний громадянин незалежно від того, якою мовою він говорить, повинен вивчати й використовувати державну мову своєї держави». У контексті так званого параду мовних суверенітетів Хасан Бермек звернув увагу на те, що згідно з положеннями Хартії надати мові будь-який статус можуть тільки органи центральної влади: «Саме центральна влада країни визначає, яка мова та в якому регіоні потребує надання певного статусу» (Приходько, Кравченко).

Частиною пропагандистської кампанії з поширення проросійської мовної ідеології стала книжка В. Колесніченка та Р. Бортника «Європейська хартія регіональних мов або мов меншин: проблеми імплементації в Україні», що вийшла друком у 2010 р. Її вихід широко рекламували ЗМІ, у різних містах України відбулися її публічні презентації. Значною мірою реклама Хартії як інструмента збереження в більшості соціальних середовищ панівних позицій російської мови була пов'язана з підготовкою до прийняття в 2012 р. закону «Про засади державної мовної політики». Автори відповідного законопроекту, народні депутати С. Ківалов та В. Колесніченко, стверджували, що він стовідсотково європейський, відповідає принципам Хартії і використовує її термінологію.

У 2012 р. проект С. Ківалова та В. Колесніченка було схвалено Верховною Радою України, і протягом шести років він діяв як закон «Про засади державної мовної політики» (до визнання його неконституційним згідно з рішенням Конституційного Суду України в 2018 р.). Автори закону цілеспрямовано використали термінологію Хартії, щоб створити ілюзію європейськості закладених у ньому норм. Уперше в національному мовному законодавстві (не тільки українському, а й світовому) було використано термін *регіональні мови або мови меншин*, який автори закону взяли з тексту Хартії. У самій Хартії цей вислів (в англійському оригіналі *regional or minority languages*) використовується не як статусне позначення, а як соціолінгвістичний термін описового характеру. Його запровадження в українське законодавство викликало труднощі, породжені еkleктичною природою терміна і його незвичною граматичною формою — поєднанням за допомогою сполучника *or* прикметникових означень *regional* і *minority* до спільного опорного слова *language*. У тексті Хартії цей термін позначав мови, які в нормативних актах різних європейських держав мали відмінні словесні позначення: в одних країнах їх називали регіональними мовами, а в інших — міноритарними.

Важливо зазначити, що і в вислові *regional language*, і в вислові *minority language* прикметники *regional* і *minority* є носіями якісної характеристики — яка мова, а не показниками присвійності — чия мова. Спільним для регіональних і міноритарних мов є те, що і ті, й ті є об'єктами державної

підтримки. Саме це зумовлює використання в структурі терміна сполучника *або* (англ. *or*). Оскільки в українському офіційному дискурсі диференціювання мов за ознакою «регіональна» або «міноритарна» не існувало і жодний з цих термінів в українському законодавстві не використовувався, то спроба пристосувати для потреб українського законодавства калькований термінологічний зворот Хартії, призначений для зовсім інших цілей, очікувано зазнала фіаско. Крім України (закон Ківалова-Колесніченка), жодна держава світу не використовує й не використовувала в мовному законодавстві терміна *regional or minority language* (природно, в перекладі своєю мовою).

Україна — єдина з держав-учасниць Хартії, в ратифікаційному акті якої зазначені не назви мов, яким надається підтримка відповідно до положень Хартії, а назви національних меншин: «Положення Хартії застосовуються до мов таких національних меншин України: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської» (БВР : 259). Значною мірою це зумовлено хибним перекладом вислову *minority languages* як *мови національних меншин* замість більш точного перекладу *меншинні мови* або *міноритарні мови*. Наслідком такої перекладацької помилки стали неточності у визначенні мов, на які поширюється Хартія. Наприклад, у законі про ратифікацію Хартії зазначено мову єврейської національної меншини. Судячи з духу й букви Хартії, є підстави вважати, що йдеться про їдиш, яким євреї користувалися в Україні протягом багатьох століть як розмовною мовою, а не про іврит, який теж побутував в Україні, але не в розмовній практиці, а як літургійна мова і використовувався порівняно вузьким колом осіб здебільшого в письмовій формі. Сьогодні вага івриту в житті єврейської спільноти незмірно вища, ніж їдишу, і коло осіб, які з ідейних та практичних міркувань бажають оволодіти івритом і вдосконалювати його, набагато ширше, ніж тих, кого цікавить їдиш. Неоднозначність терміна *мова національної меншини* позначається на змісті інформаційних матеріалів, якими Україна періодично звітує про виконання Хартії перед Радою Європи. Зокрема, в третій періодичній доповіді за 2011-2014 рр. у розділі, що стосується єврейської спільноти, фігурують дві мови: іврит і їдиш. Подекуди в тексті звіту назва конкретної мови не наводиться, наприклад: «В області здійснюються культурологічні заходи, учасники яких спілкуються єврейською мовою: Песах, Пурим, Шавуот, Ханука, Рош-Ашана, Суккот, Шабат» (ГПД : 168).

Ще більш розбіжності у використанні терміна *мова національної меншини* виникають стосовно грецької національної меншини. Переважну частину цієї спільноти становлять носії урумської мови, що належить до тюркських мов, меншу — румейської, спорідненої з грецькою, яку вживають переважно для побутових потреб у досить обмеженому обсязі. Урумська мова генетично не пов'язана зі старогрецькою чи новогрецькою. На практиці, зважаючи на назву національної меншини, імплементація Хартії щодо представників грецької спільноти в Україні виявляється в підтримці новогрецької мови, яка для представників цієї спільноти є іноземною мовою. Щоправда, завдяки збігові назви мови й назви етнічної групи новогрецька мова має для членів відповідної спільноти значну символічну цінність. Її опанування становить також практичний інтерес для тих, хто хоче побувати в Греції або переселитися туди на тривалий час.

Грецька держава зацікавлена в підтримці відповідної етнокультурної групи в Україні, вона сприяє створенню курсів новогрецької мови, її викла-

данню в школах, забезпеченню освітніх закладів підручниками, методичними матеріалами тощо. Мало кого хвилює та обставина, що відбувається, по суті, підміна мови, яка б мала бути об'єктом захисту й піклування: урумську й румейську мови поступово замінює новогрецька. Характерним прикладом, що ілюструє співвідношення між питомою вагою кожної з мов у житті грецької етнокультурної спільноти, є дані про бібліотечний книжковий фонд Федерації грецьких товариств України. Він налічує 3818 примірників, у тому числі новогрецькою мовою — 1000 примірників, румейською і урумською — 100 примірників (ТПД : 178).

У багатьох випадках зусилля проросійських політиків і пропагандистів представити закон «Про засади мовної політики» таким, що відповідає європейським засадам, мали успіх. Зокрема, про це свідчить один з епізодів, відображених в інтерв'ю керівника популярної в Угорщині політичної партії «Йоббік» Мартона Дьондьоші: «Я і моя партія дуже переймалися перетвореннями, які проходила Україна після Майдану, і ми вважали, що тодішня влада зробила жакливу помилку, коли одним з перших кроків парламент скасував мовний закон (*ідеться про так званий закон Ківалова-Колесніченка, ухвалення якого свого часу підтримувала також угорська меншина. — Б.А.*). Ми вважаємо, що цей мовний закон був дуже проєвропейським, він давав усі права, які меншини мають у західному світі. Ми, угорці, сприймали мовний закон як гарантію того, що Україна йде до Європейського Союзу та європейських цінностей. Це було гарантією для нас, що угорська меншість у Закарпатті — а їх тоді там проживало понад 100 тисяч — буде шанованою частиною українського суспільства» (Сидоренко).

Оцінюючи мовне законодавство й мовну політику України з перспективи євроінтеграційних прагнень нашої держави, важливо розуміти, за якими критеріями їх будуть оцінювати на відповідність сучасним міжнародним стандартам. Як слушно зауважує литовська дослідниця Габріель Хоган-Брун, щодо держав Східної й Центральної Європи західноєвропейські критерії оцінювання мовної політики не цілком придатні без їх попередньої адаптації [Hogan-Brun 2005 : 367–368], зокрема з урахуванням тих деформацій, які виникли внаслідок тривалих періодів колоніальної залежності відповідних країн. З цілого ряду причин Хартія, як зазначалося вище, — не єдиний орієнтир європейськості. Низка безсумнівно європейських країн до неї так і не приєдналася. Важливо звернути увагу на те, що Хартія регулює не всю мовну політику, а тільки ту її частину, яка стосується мовних меншин. Оцінка мовної політики з погляду її європейськості має спиратися насамперед на аналіз нормативних актів конкретних держав, а також на практичну діяльність урядових та неурядових організацій, які реалізують відповідні юридичні норми на практиці.

На формування мовної ідеології, одного з найважливіших складників мовної політики, значний вплив справляють документи, що не мають юридично зобов'язальної сили, але віддзеркалюють погляди експертного середовища і впливають на громадську думку. У цьому ряду варто насамперед згадати «Загальну декларацію мовних прав», прийняту на заключному засіданні «Всесвітнього конгресу з мовних прав» у Барселоні в 1996 р., «Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту» (1996 р.), «Ословські рекомендації ОБСЄ щодо мовних прав національних меншин» (1998 р.), рішення Комітету експертів Ради Європи щодо національних звітів про виконання Хартії та експертні висновки про мовне законодавство конкретних

держав, які надаються різними європейськими структурами, зокрема ОБСЄ, Венеціанською комісією і т. ін. Еволюцію поглядів на проблеми мовної політики й мовного планування, а також зміни у фаховій термінології в цій галузі віддзеркалюють наукові публікації з питань соціолінгвістики та юридичної лінгвістики, вивчення яких також дає уявлення про якісні параметри мовної політики держав європейського культурного ареалу. Аналіз зазначених джерел дає підстави констатувати, що більшість європейських країн у своїх законодавствах і практичній діяльності спираються на чотири засадничі положення в галузі мовної політики: 1) провідна роль державної мови як фактора національної єдності; 2) захист і підтримка міноритарних мов; 3) двомовність з достатнім володінням державною мовою; 4) ефективний механізм регулювання мовної політики й дотримання мовних прав [докладніше див.: Ажнюк : 101–116]. Усі ці положення достатньо послідовно втілюються в сучасному мовному законодавстві України і практичній діяльності відповідних владних органів.

Важливою особливістю мовної політики в Україні, що відповідає європейським ідеалам громадянського суспільства, є активна участь у її плануванні й реалізації громадських організацій, зокрема таких, як Координаційна рада з питань захисту української мови при КМО «Меморіал» ім. В. Стуса, громадянський рух «Не будь байдужим!», Центр міжнародного захисту прав людини Національного університету «Києво-Могилянська академія», громадська ініціатива «Переходь на українську», громадянські рухи «Простір свободи» та «Відсіч», громадські організації «Незалежні», «Рух захисту української мови», «За українськомовний Київ», інтернет-видання «Портал мовної політики», онлайн-платформа для вивчення української мови «Є-мова», освітній проект «Мова — ДНК Нації», громадський рух «За мову» та ряд інших [див., зокрема: Bilaniuk : 145–147]. У 2016 р. з ініціативи неурядових організацій при Міністерстві культури України було створено Координаційну раду з питань застосування української мови в усіх сферах суспільного життя України — орган, що об'єднав представників громадянського суспільства, наукової спільноти і виконавчої влади. При координаційній раді діяла робоча група з мовного законодавства (керівник — професор Володимир Василенко), що складалася переважно з представників неурядових організацій, науковців та освітян. Ця група вперше в українській історії розробила революційний проект закону з регулювання мовної політики, який (з деякими змінами) був схвалений Верховною Радою України в 2019 р. і діє нині як Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Суспільно-політичне тло, на якому відбувалися зміни в українській мовній політиці й мовному законодавстві після падіння влади Віктора Януковича в 2014 р., порівняно з попереднім періодом зазнало радикальних змін. Унаслідок анексії Криму і збройної агресії Російської Федерації проти України в період 2014 — початку 2022 рр. у середовищі політично-адміністративних, бізнесових, наукових і культурних еліт та й у суспільстві загалом ставлення до російської мови радикально змінилося. Домагання офіційного статусу для російської мови асоціюється нині з виправданням російської агресії, загрозою українській державності й національній ідентичності. У різних суспільних прошарках зміцніло переконання, що «Закон про засади державної мовної політики», який діяв у 2012–2018 рр., був знятий політикою Кремля і проросійських сил в Україні. Українські й зарубіжні ЗМІ не-

одноразово інформували про те, що міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров разом з позаблоковим статусом і федералізацією України вимагав надання російській мові статусу офіційної мови в Україні (LAVROV; Interfax).

Як свідчать соціологічні дослідження, уже на початку XXI ст. був помітний тісний зв'язок між мовними пріоритетами українців та їх ставленням до євроінтеграції — серед тих, хто говорять українською мовою і вважають її поширення пріоритетом мовної політики, переважали прихильники вступу в ЄС і НАТО. На противагу, противники відродження української мови сприймали історію України переважно крізь призму російських наративів та схилилися до євразійського вибору [Залізняк : 163].

Унаслідок змін у суспільній свідомості, спричинених російською агресією, а також завдяки дії нормативних актів, прийнятих до початку повномасштабної російської агресії, мовна ситуація в Україні зазнає динамічних змін. Як свідчать соціологічні дослідження, 19% українців з початку війни перейшли на постійне або частіше використання української мови. Кількість тих, хто постійно спілкується українською, збільшилася до 64% (Балачук). Дедалі більше освітніх закладів з власної ініціативи виключають російську мову зі своїх навчальних програм (Денисенко; Смолій). Триває дерусифікація мовного ландшафту: українізуються власні назви міст, сіл, вулиць, площ, закладів культури і т. ін. Змінюються моделі мовленнєвої поведінки: перехід співрозмовника з російської мови на українську став звичним явищем, протилежна поведінка спостерігається дедалі рідше.

Важливу роль у формуванні поведінкових моделей відіграють урядовці та представники ЗМІ. Зокрема, показовий епізод, про який 17.09.2021 р. інформувало УНІАН та інші українські ЗМІ. Під час брифінгу секретаря Ради національної безпеки та оборони України Олексія Данілова один з журналістів поставив запитання російською мовою. О. Данілов попросив уточнити запитання: «Давайте ще раз уточніть, а то я не зовсім зрозумів запитання. Ви російською розмовляєте, ще раз давайте», — сказав секретар РНБО. При цьому він додав, що напружується, коли чує російську мову. Тоді журналіст повторив своє запитання українською мовою (Саенко).

Щоб не допустити реваншу проросійських сил під час повоєнної відбудови країни, важливо зафіксувати, зміцнити й поглибити зміни в суспільній свідомості, які дедалі більше оприявнюються в суспільній практиці протягом більшої частини 2022 року. Мовна політика є послідовною й концептуально цілісною, якщо в її основі лежить мовна ідеологія, що відповідає національним інтересам на близьку й віддалену перспективи. Вислів *мовна ідеологія* (language ideology) ввів у науковий обіг наприкінці 1970-х років Майкл Сільверстайн, професор Чиказького університету, відомий працями в галузі лінгвістичної антропології. За його визначенням, «мовна ідеологія — це комплекс переконань про мову, який сформувався в її користувачів і служить поясненням і обґрунтуванням мовної структури і мовної практики» [Silverstein 1979 : 193]. У подальшому вислів *language ideology* набув значного поширення не тільки в лінгвістичній антропології, а й у соціолінгвістиці, зокрема в публікаціях, присвячених мовній політиці й мовному плануванню, мовним правам, міжмовним відносинам і міжмовним конфліктам, кодифікації національних мов, викладанню мов тощо.

Спостереження за розвитком мовної ситуації в Україні та мовних ситуацій в інших країнах світу наводять на думку, що мовна ідеологія — це комплексне дифузне явище. Її основою є не якась одна ідеологема, а їх сукуп-

ність, пучок. Подібні міркування про комплексний характер мовної ідеології висловлює Пол Кроскріті. Він вважає, що мовна ідеологія — це «кластерний концепт, який складається з сукупності дивергентних величин» [Kroskrity 2000 : 7]. Розвиток мовної ситуації в Україні та інших державах показує, що питома вага кожної з ідеологем, які становлять концептуальне ядро кластера, з часом змінюється залежно від суспільно-політичних, економічних, демографічних, культурних та інших чинників. У країні може домінувати якась одна мовна ідеологія, а можуть співіснувати кілька ідеологій. За відповідних обставин можуть виникати ареальні різновиди тієї чи іншої ідеології. Певна ідеологема (наприклад, ідея гендерного реформування мовлення, ідея мовного розмаїття і т. ін.) може охоплювати досить широке коло мов — як генетично споріднених, так і неспоріднених.

Мовна ідеологія має значний прескриптивний потенціал. Ідеологія, якою керуються владні органи у мовній політиці, зазвичай скерована на забезпечення державних інтересів. В Ісландії, наприклад, вважають, що важливо наближувати ісландську мову до мови давніх ісландських саг, і тому влада заохочує пуристичну мовну ідеологію, зокрема творення й використання ісландських неологізмів, що можуть стати альтернативою англійських запозичень [Albury 2020 : 358]. Для широкого кола європейських країн потужним знаряддям впливу на мовну політику стала Європейська хартія регіональних або міноритарних мов, концептуальну основу якої становить ідеологія мовного розмаїття.

Пов'язані з мовною ідеологією зміни в мовній практиці позначилися не лише на кількісних показниках використання української й російської мов у нашій країні, а й на значеннях конкретних лексичних одиниць, насамперед на значенні слова *українець*. Ще недавно воно вживалося насамперед для позначення етнічної належності особи. Сьогодні дедалі частіше контекст його використання свідчить, що воно вказує на належність до української політичної нації. Президент України Володимир Зеленський починає свої щоденні звернення словами «Українці!» або «Українці і українки!». Зрозуміло, що він промовляє до всіх співгромадян і співвітчизників в Україні й поза Україною, незалежно від їх етнічного походження.

Символічне значення української мови дедалі більше пов'язується не тільки з фольклором, етнографічною та літературною спадщиною, а й з певним типом політичної культури і, ширше, — з цивілізаційним феноменом, який представляє Україна в протистоянні з Росією. Свого часу В. Липинський, обґрунтовуючи об'єктивні передумови українського націєтворення, схарактеризував цей феномен так: «Основною різницею України від Москви єсть не мова, не плем'я, не віра <...>, а інший, витворений віками, устрій політичний, інший <...> метод організації правлячої верстви, інше взаємовідношення верхів і низів, держави і громадянства <...>. І тільки опираючись на цю різницю політичну <...> можна в окремій Державі Українській перетворити малоруське плем'я в Українську Націю» [Липинський : 25].

Дедалі більше громадян України, які не є етнічними українцями, демонструють у публічному просторі вільне, природне володіння українською мовою. Українська стає в повному розумінні державною мовою — засобом спілкування не тільки українського етносу, а українського народу в конституційному значенні цього терміна. Ті, хто переходять з російської мови на українську, свідомо чи підсвідомо роблять цивілізаційний вибір на користь суспільних стосунків, що склалися в національному політичному просторі

України, окресленому державною українською мовою. Мова дедалі більше стає маркером супраетнічної національної ідентичності, об'єднуючи українців різного етнічного походження.

У цьому сенсі відбувається зближення української мовної ідеології з, умовно кажучи¹, європейською. Для європейців мова радше не духовний скарб, а інформаційний простір, засіб об'єднання людей у спільному національному домі. Для того, щоб діяли закони, держава має донести їх зміст до своїх громадян. Якщо людина не розуміє або погано розуміє мову, якою написано закон, якщо вона «випадає» з комунікативного простору, вона не може бути повноцінним громадянином. На відміну від уявлень «традиційних українців», які сприймають мову як один з визначальних елементів національної самобутності народу, європейський підхід є насамперед державоцентричним і в другу чергу — етноцентричним.

В умовах війни змінилася конфігурація зв'язків між мовною практикою і мовною лояльністю. Канадський дослідник Домінік Арель слушно зауважує: «З'ясувалося, що відданість державі не безпосередньо співвідноситься з лояльністю до мови, якою розмовляє людина. Важливе значення має емоційне ставлення до української мови. Українці-східняки в щоденному спілкуванні можуть віддавати перевагу російській мові, але вони не налаштовані антагоністично щодо української мови і не проти того, щоб їхні діти вчилися в українських школах, щоб вивіски, дорожні транспаранти й інші написи були українськими, щоб українська мова переважала в органах влади і т. ін.» [Arel : 274].

Значний вплив на мовну ідеологію і мовну поведінку справляють публікації друкованих, ефірних і електронних ЗМІ, дискусії в соціальних мережах тощо. В останні роки в них набули поширення вислови *мова агресора* та *мова окупанта* в значенні «російська мова». Характерно, що з часу появи цих висловів у публічному вжитку семіотичний контекст їх використання в Україні зазнав помітних змін. Для наочності порівнюємо вживання цих висловів у 2014 р. і в наш час. Вислів *мова агресора* — ключовий елемент заголовка інтерв'ю відомого політика, науковця, державного діяча Сергія Головатого, судді Конституційного суду України, члена Венеційської комісії, в минулому народного депутата України, Міністра юстиції України в 1995–1997 та 2005–2006 роках. Публікація, оприлюднена 20 травня 2014 р., має таку назву: «Сергій Головатий: Для мене російська мова — це мова агресора, російського Гітлера» (Вуєць). Заочно полемізуючи з Олександром Турчиновим, тодішнім головою Верховної Ради України, Сергій Головатий цитує одне з його висловлень: «Буде забезпечено право обласним, міським та районним радам приймати рішення щодо надання на території відповідного регіону одночасно із державною українською мовою офіційного статусу російській або іншим мовам, якими говорить більшість місцевого населення».

За вісім років, що минули з часу оприлюднення цього інтерв'ю, суспільне ставлення до російської мови змінилося настільки, що жодний з активних політиків не наважується пропонувати надання офіційного статусу російській мові навіть на якійсь обмеженій території. В емоційному висловленні

¹ Звертаємо увагу на умовність означення «європейський», що відображає певне узагальнення, синтезоване на підставі дослідження міжнародних і національних документів, які регулюють мовну політику, публікацій науковців і представників експертного середовища, декларацій міжнародних форумів і т. ін.

С. Головатого «для мене російська мова — це мова агресора, мова Путіна як російського Гітлера, а не мова Пушкіна чи Достоевського» протиставлення Путіна, з одного боку, Пушкінові й Достоевському, — з другого боку, в нинішніх умовах значною мірою втратило актуальність. Пушкін, Достоевський та інші постаті російського культурного пантеону після кривавих злочинів, учинених російськими окупантами в 2022 р. у Бучі, Ірпені, Ізюмі, Маріуполі та багатьох інших містах і селах України, сприймаються як духовні предтечі ідеології так званого Російського світу, зусиллями якого готувався ідеологічний плацдарм для збройного вторгнення в Україну.

З топоніміки українських міст і сіл зникають не тільки прикметники *московський, калузький, тульський, тверський* і т. ін., а й імена російських поетів, письменників, композиторів, художників тощо. Український етнокультурний простір позбувається наслідків ерозії, якої він зазнав унаслідок русифікаторської політики, відновлюється його екосистема. В українських містах демонтують пам'ятники не тільки російським державним і військовим діячам (Катерині II, О. Суворову та ін.), а й О. Пушкіну, М. Горькому, М. Островському, іншим російським письменникам (Голубева; Асєєв). У Харкові обласна рада ухвалила рішення про позбавлення місцевого драматичного театру імені О. Пушкіна (Кречетова). У Мілані перед театром «Ла Скала» 7 грудня 2022 р. відбулися акції протесту українців у зв'язку з відкриттям нового сезону оперою Модеста Мусоргського «Борис Годунов». Українські дипломати та представники громадськості намагалися переконати керівництво театру в недоречності цієї постановки під час війни. На думку протестувальників, вона може сприйматися як вияв солідарності з «Російським світом» і стати знаком психологічної підтримки агресора (Ла Скала). Хоча ці події дисонують з духом і Хартії, і Рамкової конвенції про захист національних меншин, в екстремальних умовах воєнного часу вони мають раціональне пояснення: відторгнення знакових постатей російської етнокультури є однією з форм протистояння агресорові.

Особливе значення для вироблення мовної ідеології та визначення магістрального напрямку мовної політики має консолідована позиція експертного середовища. Наукова спільнота — важливий суб'єкт мовної політики. У взаємодії з інститутами держави й громадянського суспільства вона артикулює мовну ідеологію, яку згодом поширюють ЗМІ, система освіти, культурні інститути. Мовна ідеологія справляє вплив на прийняття нормативних актів, що визначають мовну політику, внесення в них змін і доповнень, на практичні дії державних органів і громадянського суспільства щодо її реалізації.

Важливим завданням учених залишається стримування політиків, урядовців, громадських активістів від невиважених кроків, які можуть дестабілізувати мовну ситуацію в державі. Ідеться, зокрема, про постановку питань щодо латинізації української графіки, надання офіційного статусу англійській мові, спроби переглянути «Український правопис» у редакції 2019 року тощо. Наприкінці березня 2018 р. міністр закордонних справ України Павло Клімкін запропонував обговорити перехід української мови на латиницю, розглядаючи це як політичний крок, покликаний наблизити Україну до Європи й віддалити її від Росії (Щур). Така ідея мала і прихильників, і опонентів. За перехід української мови на латиницю висловився у 2021 р. секретар Ради національної безпеки і оборони (Данілов). Попри визнаний авторитет П. Клімкіна і О. Данілова як урядовців і політиків наукова спільнота не підтримала їхніх пропозицій. Абсолютна більшість коментарів науковців

і працівників освітніх закладів, оприлюднених у засобах масової інформації з цього приводу, була негативною.

На офіційному сайті Президента України в 2019–2022 рр. було зареєстровано низку петицій щодо переходу української мови з кирилиці на латиницю, однак їх підтримка була незначною. Зокрема, петиція, зареєстрована 24 червня 2019 р. Владиславом Мартинюком, набрала 33 голоси з 25 тис. необхідних, петиція, зареєстрована 20 травня 2022 р. Костянтином Волошком, набрала 85 голосів, петиція, зареєстрована 6 червня 2022 р. Світланною Тесленко, набрала 217 голосів, петиція, зареєстрована 31 липня 2022 Віталієм Луб'яним, набрала 38 голосів і т. ін.

За результатами наради в Прем'єр-міністра України, що відбулася 27.05.2022 р., НАН України отримала доручення проаналізувати міжнародний досвід офіційної багатомовності та подати інформацію щодо можливості його використання в Україні. На виконання цього доручення Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України надав інформацію, заключну частину якої сформульовано так:

«Офіційна двомовність є або ознакою федеративного устрою держави, або засобом консервації деформованої мовної ситуації, що виникла внаслідок колоніальної залежності. Вона призводить до етномовної сегрегації населення і не сприяє інтеграції представників різномовної спільнот у соціально-культурне життя в масштабах цілої держави. Міжнародний досвід застосування офіційної двомовності свідчить, що мовне законодавство й мовна політика нашої держави, які ґрунтуються на офіційній одномовності з підтримкою мовного розмаїття як принципу, зафіксованого в Європейській хартії регіональних або міноритарних мов (ратифікована й діє в Україні), цілковито відповідають і європейським засадам мовної політики, і національним інтересам українського народу».

Подібним чином відреагувала широка громадськість. Не здобули підтримки петиції щодо надання англійській мові статусу другої офіційної мови в Україні, зареєстровані на офіційному сайті Президента України: петиція, зареєстрована 11 листопада 2019 р. Миколою Осиповим, набрала 63 голоси з 25 тис. необхідних, петиція, зареєстрована 05 серпня 2022 р. Олександром Фенциком, набрала 291 голос.

Оскільки ідею офіційної двомовності не підтримали ні науково-педагогічна спільнота, ні уповноважений із захисту державної мови, ні громадськість, її модифікували: в медійних публікаціях з'явилися повідомлення про те, що обговорюється пропозиція надати англійській мові «статус мови ділового спілкування». На думку ініціаторів, це «сприятиме розвитку бізнесу, залученню інвестицій та пришвидшенню євроінтеграції України» (АНГЛІЙСЬКА). За даними деяких публікацій англійській мові в Україні можуть надати статус «мова міжнародного спілкування». Як один з аргументів на підтримку надання англійській мові юридично визначеного статусу наводяться дані про те, що сьогодні вона є офіційною в 60 із 196 країн світу (УРЯД). Варто зазначити, що переважна більшість цих країн — колишні британські колонії, які, за незначним винятком, перебувають на не дуже високому щаблі економічного й суспільного розвитку. У багатьох з них використовують не власне англійську, а креольську мову, створену на основі англійської, яка має чимало місцевих особливостей і зрозуміла далеко не кожному носієві стандартної англійської мови. Зазначимо також, що в таких країнах, як Австралія, Великобританія, Нова Зеландія, Сполучені Штати

Америку, де англійська мова домінує в офіційному й публічному житті, вона не має статусу офіційної мови².

Коло завдань, на досягнення яких скеровані ініціативи з надання статусу англійській мові в нашій державі, включає обов'язкове володіння англійською державними службовцями, зокрема, головами місцевих адміністрацій, офіцерами ЗСУ, начальниками середнього й вищого складу Національної поліції, науково-педагогічними працівниками вишів, а також працівниками закладів культури, транспорту, міжнародної торгівлі і т. ін. Сумнівно, що вирішення цих завдань потребує надання мові якогось спеціального статусу, зафіксованого в законі. У минулому подібні завдання вирішувались прийняттям постанови Кабінету Міністрів про поліпшення викладання англійської мови та підготовку спеціалістів у відповідних галузях управління й професійної діяльності.

Важливим завданням для українських мовознавців залишається науковий супровід імплементації в Україні Європейської хартії регіональних або міноритарних мов та консультативна допомога органам влади, відповідальним за її імплементацію. Міжнародна репутація Хартії небездоганна. Наприклад, у Франції, яка підписала Хартію ще 7 травня 1999 р., на перешкоді її ратифікації стало рішення Конституційної Ради про те, що Хартія суперечить Конституції Французької Республіки. Популярність Хартії в Європі не зростає. Протягом останніх дванадцяти років до неї не приєдналася жодна нова держава. Поза сферою дії Хартії залишається значна частина європейського континенту, зокрема такі держави, як Франція, Бельгія, Португалія, Греція, Ірландія, Туреччина, країни Балтії, а також Росія й Білорусь. З колишніх республік СРСР, крім України, Хартію ратифікувала тільки Вірменія.

Чи має Україна денонсувати Хартію? Кремль використав пропагандистський наратив про захист російськомовних в Україні як один з ключових мотивів повномасштабного вторгнення на українські землі. Це змінило ставлення до російської мови і в Україні, і в усьому світі. З одного боку, очевидно, що проросійські сили скомпрометували Хартію в очах великої частини українського суспільства, скориставшись нею як інструментом протидії поширенню української мови. З другого боку, Хартія захищає інтереси цілого ряду мов, які справді потребують державної підтримки. Виконання зобов'язань, узятих Україною при ратифікації Хартії, — одна з важливих передумов очікуваного прийняття нашої держави до Європейського Союзу.

Зважаючи всі плюси й мінуси Хартії [див. також: Бестерс-Дільгер : 97–99], слід визнати, що нагальної потреби її денонсувати в Україні немає. Хартія визнає об'єднану роль офіційної мови, її положення передбачають пріоритетність мовних прав державотворчої нації. В умовах війни та повоєнної відбудови України практичну діяльність державних і недержавних органів важливо зосередити насамперед на підтримці мов корінних народів — кримськотатарської, караїмської, кримчацької, а також на підтримці української мови в тих регіонах, де її було витіснено з публічного вжитку, що також відповідає духові й букві Хартії. Зі зміцненням позицій української мови відійдуть у минуле суспільні побоювання щодо можливих посягань на її права. Це важлива передумова для безконфліктних міжмовних відносин,

² У США англійська мова не має офіційного статусу на рівні федерального законодавства, але в місцевому законодавстві багатьох штатів вона визнана офіційною.

для підтримки й розвитку мов національних меншин у цілковитій відповідності з духом і буквою Європейської хартії регіональних або міноритарних мов.

ЛІТЕРАТУРА

- Ажнюк Б. М. Мовна політика: Україна і світ. Київ : Видавн. дім Дмитра Бурого, 2021. 420 с.
- Баурінг Б. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство. *Бестерс-Дільгер Ю. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації*. Київ : Видавн. дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. С. 55–95.
- Бестерс-Дільгер Ю. Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: західноєвропейський досвід. *Мовознавство*. 2010. № 1. С. 94–99.
- Елецкий В. Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств как инструмент украинизации юго-востока Украины. 2000. 2008. 14 ноября.
- Залізняк Г. Мовні орієнтації та цивілізаційний вибір українців. *Бестерс-Дільгер Ю. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації*. Київ : Видавн. дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. С. 132–166.
- Колесниченко В. В., Бортник Р. О. Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств: проблемы имплементации в Украине. Киев : Золотые ворота, 2010. 332 с.
- Кресіна І. О., Явір В. А. Проблема імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ : ППІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 190–204.
- Кулик В. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. *Бестерс-Дільгер Ю. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації*. Київ : Видавн. дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. С. 11–54.
- Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1926. 580 с.
- Мозер М. Ще раз про «Європейську хартію регіональних або міноритарних мов» в Україні. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ*. Київ, 2019. С. 15–24.
- Albury N. J. Language attitudes and ideologies on linguistic diversity / A. C. Schalley, S. A. Eisenchlas (eds.). *Handbooks of Applied Linguistics*. Berlin; Boston : De Gruyter Mouton, 2020. P. 357–376.
- Arel D. Language, status and state loyalty / M.S. Flier, A. Graziosi (eds.). *The battle for Ukrainian. A Comparative Perspective*. Harvard University Press. Cambridge, MA, 2017. P. 271–308.
- Bilaniuk L. Ideologies of Language in Wartime / O. Bertelsen (ed.). *Revolution and War in Contemporary Ukraine: The Challenge of Change*. Stuttgart : Ibidem Verlag, 2016. P. 139–160.
- Dillon A. An exploration of linguistic neo-colonialism through educational language policy — an Irish perspective. *Journal for Critical Education Policy Studies*. 2016. Vol. 14. N 3. P. 97–130
- Hogan-Brun G. The Baltic republics and language ideological debates surrounding European Union accession. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 2005. Vol. 26. N 5. P. 367–377.
- Kroskirty P.V. Regimenting languages: Language ideological perspectives / P.V. Kroskirty (ed.) *Regimes of language: Ideologies, politics, and identities*. Santa Fe, NM: University of New Mexico Press. 2000. P. 1–34.
- Moser M. Language Policy and Discourse on Languages in Ukraine Under President Vik-

- tor Yanukovich (25 February 2010 — 28 October 2012). Stuttgart : Ibidem Verlag, 2013. 506 p.
- Pavlenko A. Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. *Language Policy*. 2011. Vol. 10. Iss. 1. P. 37–58.
- Shin H., Kubota R. Post-colonialism and Globalization in Language Education / B. Spolsky, F. M. Hult (eds.). *The Handbook of Educational Linguistics*. Malden, MA, Oxford, UK, Victoria, Australia : Blackwell Publishing Ltd, 2008. P. 206–219.
- Silverstein M. Language structure and linguistic ideology. *The elements: A parasession on linguistic units and levels* / P. Clyne, W. F. Hanks, C. L. Hofbauer (eds.). Chicago : Chicago Linguistic Society, 1979. P.193–247.

ДЖЕРЕЛА

- АНГЛІЙСЬКА «Англійська може стати мовою ділового спілкування в Україні — Шмигаль» 06.06.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3501128-anglijska-moze-stati-movou-dilovogo-splkuvanna-v-ukraini-smigal.html> (дата звернення: 03.09.2022).
- Асєєв Асєєв С. Достоевський і Буча: російська культура вбиває? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiyskyu-fashyzm-putin-duhin-zahroza-svitu/31856995.html> (дата звернення: 23.12.2022).
- Балачук Балачук І. В Україні зростає кількість громадян, які вдома говорять українською — соціологи. 24.08.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/08/24/7364586/> (дата звернення: 08.09.2022).
- ВВР Відомості Верховної Ради України. 2003. № 30. С. 259.
- Вуєць Вуєць П. Сергій Головатий: Для мене російська мова — це мова агресора, російського Гітлера. 20.05.2014. URL: <https://glavcom.ua/interviews/124928-sergij-golovatif-dlja-mene-rosijska-mova-%E2%80%93-tse-mova-agresora-rosijskogo-gitlera.html>. (дата звернення: 03.09.2022).
- Голубева Голубева А. В Украине сносят памятники Пушкину, на захваченных Россией территориях ставят Ленина. Какой в этом смысл? 24.06.2022. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-61911717> (дата звернення: 22.09.2022).
- Денисенко Денисенко М. У школах Черкащини більше не вивчатимуть російську мову. URL: <https://suspilne.media/271751-u-skolah-cerkasini-bilse-ne-vivcatimut-rosijsku-movu/> (дата звернення: 22.12.2022).
- Данілов Данілов — за перехід України на латинку та обов'язкове вивчення англійської. 11.09.2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/09/11/7306851/> (дата звернення: 29.09.2022).
- Кречетова Кречетова Д. Харківський драмтеатр таки не носитиме ім'я Пушкіна — рішення облради. 23.12.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/12/24/252012/> (дата звернення: 25.12.2022).
- Ла Скала «Ла Скала» відкрила сезон російською оперою, українці прийшли під театр із протестом. 08.12.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3629934-la-skala-vidkri-la-sezon-rosijskou-operou-ukrainci-prijsli-pid-teatr-iz-protestom.html>. (дата звернення: 25.12.2022).

- Приходько, Кравченко Приходько О., Кравченко В. Хасан Бермек: Хартія не умаляє значення державного мови. 21.07.2006. URL: https://zn.ua/politics_archive/hasan_bermek_hartiya_ne_umalyaet_znacheniya_gosudarstvennogo_yazyka.html. (дата звернення: 21.12.2022).
- Саєнко Саєнко В. Секретар РНБО змусив журналіста перейти на українську: «Напрягаюся, коли слухаю російську». URL: https://www.unian.ua/curiosities/sekretar-rnbo-zmusiv-zhurnalista-pereyti-na-ukrajinsku-napryagayusya-koli-sluhayu-rosiysku-video-ostanni-novini-549089.html?utm_source=unian&utm_medium=read_more_news&utm_campaign=read_more_news_in_post. (дата звернення: 25.12.2022).
- Сидоренко Сидоренко С. «Я виступав проти України у співпраці з Росією, і це була помилка». Інтерв'ю глави партії «Йоббік». 03.12.2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/12/3/7151805/>. (дата звернення: 05.12.2022).
- Смолій Смолій А. У школах Києва більше не вивчатимуть російську мову. 12.08.2022. URL: https://24tv.ua/shkolah-kiyeva-ditey-ne-navchatimut-rosiyskoyi-movi_n2125923. (дата звернення: 25.12.2022).
- ТПД Третя періодична доповідь України про виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. URL: <https://tm.coe.int/16806f0f09>. (дата звернення: 22.12.2022).
- УРЯД Уряд розробляє законопроект про функціонування англійської як мови міжнародного спілкування. 12.08.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3549003-urad-rozroblaє-zakonoproekt-sodo-statusu-anglijskoi-movi-v-ukraini.html>. (дата звернення: 11.12.2022).
- Щур Щур М. Клімкін: Чи має Україна перейти на латиницю? 27.03.2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29128665.html>. (дата звернення: 04.12.2022).
- Interfax Interfax: «Russia: Lavrov takes issue with Ukrainian objections to federalization, language», 31.03.2014. URL: <http://russialist.org/interfax-russia-lavrov-takes-issue-with-ukrainian-objections-to-federalization-language/>. (дата звернення: 16.11.2021).
- Lavrov Lavrov: «US and EU line on Ukraine “unproductive and dangerous» 07.04.2014. URL: <http://rt.com/news/lavrov-ukraine-russia-crisis-953/>. (дата звернення: 16.11.2021).

REFERENCES

- Albury N. J. (2020). Language attitudes and ideologies on linguistic diversity. *Handbooks of Applied Linguistics*. A. C. Schalley, S. A. Eisenclas (Eds.). Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 357–376.
- Arel D. (2017). Language, status and state loyalty. *The battle for Ukrainian. A Comparative Perspective*. M. S. Flier, A. Graziosi (Eds.). Harvard University Press. Cambridge, MA, 271–308.
- Azhniuk B. M. (2021). *Movna polityka: Ukraina i svit*. Kyiv: Vydavnychi dim D. Bura-ho. [In Ukrainian].
- Besters-Dilger J. (2010). Sylni ta slabki storony Yevropeiskoi khartii rehionalnykh abo minorytarnykh mov: zakhidnoievropeyskyi dosvid. *Movoznavstvo*, (1), 94–99. [In Ukrainian].
- Bilaniuk L. (2016). Ideologies of Language in Wartime. *Revolution and War in Contempo-*

- rary Ukraine: *The Challenge of Change*. Bertelsen O. (Ed.). Stuttgart: Ibidem Verlag, 139–160.
- Bowring B. (2008). Movna polityka v Ukraini. Mizhnarodni normy ta zobov'iazannia i ukraïnskyi zakon ta zakonodavstvo. *Movna polityka ta movna sytuatsiia v Ukraini*. Yu. Besters-Dilger (Ed.). Kyiv: Vydavnytstvo Kyievo-Mohylianskoï akademii, 55–95. [In Ukrainian].
- Dillon A. (2016). An exploration of linguistic neo-colonialism through educational language policy — an Irish perspective. *Journal for Critical Education Policy Studies*, 14 (3), 97–130.
- Elets'kiy V. (2008). Evropeyskaya hartia regional'nyh yazykov ili yazykov men'shynstv kak instrument ukraïnizatsii yugo-vostoka Ukrainy. 2000. 14 November. [In Russian].
- Hogan-Brun G. (2005). The Baltic republics and language ideological debates surrounding European Union accession. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 26 (5), 367–377.
- Kolesnichenko V. V., Bortnik R. O. (2010). Evropeyskaya hartia regionalnyh yazykov ili yazykov men'shinstv: problemy implementatsii v Ukraine. Kyiv: Zolotyie vorota. [In Russian].
- Kresina I. O., Yavir V. A. (2008). Problema implementatsii norm mizhnarodnoho prava u natsionalne zakonodavstvo pro movy. *Movna sytuatsiia v Ukraini: mizh konfliktom i konsensusom*. Kyiv, 190–204. [In Ukrainian].
- Kroskryty P.V. (2000). Regimenting languages: Language ideological perspectives. *Regimes of language: Ideologies, politics, and identities*. P.V. Kroskryty (Ed.). Santa Fe, NM, 1–34.
- Kulyk V. (2008). Movna polityka ta suspilni nastanovy shchodo nei pislia pomaranchevoi revoliutsii. *Movna polityka ta movna sytuatsiia v Ukraini*. Yu. Besters-Dilger (ed.). Kyiv: Vydavnytstvo Kyievo-Mohylianskoï akademii, 11–54. [In Ukrainian].
- Lypynskyi V. (1926). *Lysty do brativ-khliborobiv*. Wien. [In Ukrainian].
- Mozer M. (2019). Shehe raz pro «Evropeysku khartiïu rehionalnykh abo minorityrnykh mov» v Ukraini. *Movne zakonodavstvo i movna polityka: Ukraina, Yevropa, svit*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 15–24. [In Ukrainian].
- Moser M. (2013). Language Policy and Discourse on Languages in Ukraine Under President Viktor Yanukovich (25 February 2010 — 28 October 2012). Stuttgart: Ibidem Verlag, 74–79.
- Pavlenko A. (2011). Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. *Language Policy*. Vol. 10. Iss. 1, 37–58.
- Shin H., Kubota R. (2008). Post-colonialism and Globalization in Language Education. B. Spolsky and F. M. Hult (Eds.). *The Handbook of Educational Linguistics* Malden, MA, Oxford, UK, Victoria, Australia: Blackwell Publishing Ltd, 206–219.
- Silverstein M. (1979). Language structure and linguistic ideology. *The elements: A parsession on linguistic units and levels*. P. Clyne, W. F. Hanks, C. L. Hofbauer (Eds.). Chicago: Chicago Linguistic Society, 193–247.
- Zalizniak H. (2008). Movni orïentatsii ta tsyvilizatsiïnyi vybir ukraïntsiiv. *Movna polityka ta movna sytuatsiia v Ukraini: analiz i rekomendatsii*. Kyiv, 132–166. [In Ukrainian].

SOURCES

- ANHLIISKA «Anhliiska mozhe staty movoiu dilovoho spil'kuvannia v Ukraini — Shmyhal» 06.06.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3501128-anglijska-moze-stati-movou-dilovogo-spil'kuvanna-v-ukraini-smigal.html> (last accessed: 03.09.2022). [In Ukrainian].
- Asieiev Asieiev S. Dostoievskyi i Bucha: rosiiska kultura vbyvaie? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiyskyy-fashyzm-putin->

- duhin-zahroza-svitu/31856995.html (last accessed: 23.12.2022). [In Ukrainian].
- Balachuk I. V Ukraini zrostaie kil'kist hromadian, yaki vdoma hovoriat ukrainskoiu — sotsiologhy. 24.08.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/08/24/7364586/> (last accessed: 08.09.2022). [In Ukrainian].
- VVR
Vuiets Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003, № 30, С. 259.
- Vuiets P. Serhii Holovaty: Dlia mene rosiiska mova — tse mova ahresora, rosiiskoho Hitlera. 20.05.2014. URL: <https://glavcom.ua/interviews/124928-sergij-golovatyj-dlja-mene-rosijska-mova-%E2%80%93-tse-mova-agresora-rosijskogo-gitlera.html>. (last accessed: 03.09.2022). [In Ukrainian].
- Golubeva A. V Ukraine snosyat pamiatniki Pushkinu, na zahvachennyh Rossiej territoriyah stavyat Lenina. Kakoj v etom smysl? 24.06.2022. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-61911717>. (last accessed: 22.09.2022). [In Russian].
- Denysenko M. U shkolakh Cherkashchyny bil'she ne vyvchatymut rosiisku movu. URL: <https://suspilne.media/271751-u-skolah-cerkasini-bil'she-ne-vivchatymut-rosijsku-movu/> (last accessed: 22.12.2022). [In Ukrainian].
- Danilov — za perekhid Ukrainy na latynku ta oboviazkove vyvchennia anhliiskoi. 11.09.2021. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2021/09/11/7306851/> (last accessed: 29.09.2022). [In Ukrainian].
- Krechetova D. Kharkivskiy dramteatr taky ne nosytyme imia Pushkina — rishennia obrady. 23.12.2022. <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/12/24/252012/> (last accessed: 25.12.2022). [In Ukrainian].
- La Scala «La Scala» vidkryla sezon rosiiskoiu operoiu, ukraintsi pryishly pid teatr iz protestom. 08.12.2022. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3629934-la-skala-vidkryla-sezon-rosijskou-operou-ukraintsi-prijsli-pid-teatr-iz-protestom.html> (last accessed: 25.12.2022). [In Ukrainian].
- Prykhodko, Kravchenko O., Kravchenko V. Khasan Bermek: Khartyia ne umaliaet znacheniiia gosudarstvennoho yazyka. 21.07.2006. URL: https://zn.ua/politics_archive/hasan_bermek_hartiya_ne_umalyaet_znacheniya_gosudarstvennogo_yazyka.html. (last accessed: 21.12.2022). [In Russian].
- Saienko V. Sekretar RNBO zmusyv zhurnalista pereity na ukrainsku: «Napriahaiusia, koly slukhaiu rosiisku». URL : https://www.unian.ua/curiosities/sekretar-rnbo-zmusiv-zhurnalista-pereyti-na-ukrajinsku-napryagayusya-koli-sluhayu-rosiysku-video-ostanni-novini-11549089.html?utm_source=unian&utm_medium=read_more_news&utm_campaign=read_more_news_in_post (last accessed: 25.12.2022). [In Ukrainian].
- Smolii A. U shkolakh Kyieva bil'she ne vyvchatymut rosiisku movu. 12.08.2022. URL: https://24tv.ua/shkolah-kyieva-ditey-ne-navchatymut-rosiyskoyi-movi_n2125923. (last accessed: 25.12.2022) [In Ukrainian].
- Sydorenko S. «Ia vystupav proty Ukrainy u spivpratsi z Rosiieiu, i tse bula pomylka. Interv'iu hlavy partii "Iobbik"». 03.12.2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/12/3/7151805/>. (last accessed: 05.12.2022) [In Ukrainian].
- TPD Tretia periodychna dopovid Ukrainy pro vykonannia Yevropeiskoi khartii rehionalnykh mov abo mov menshyn. URL: <https://rm.coe.int/16806f0f09> (last accessed: 22.12.2022) [In Ukrainian].

- URIAD Uriad rozrobliac zakonoproiekt pro funktsionuvannia anhliiskoi yak movy mizhnarodnoho spilkuvannia. 12.08.2022. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3549003-urad-rozroblae-zakonoproekt-sodo-statusu-anglijskoi-movi-v-ukraini.html>. (last accessed: 11.12.2022) [In Ukrainian].
- Shchur Shchur M. Klimkin: Chy maie Ukraina pereity na latynytsiu? 27.03.2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29128665.html>. (last accessed: 04.12.2022) [In Ukrainian].
- Interfax Interfax: «Russia: Lavrov takes issue with Ukrainian objections to federalization, language», 31.03.2014. URL : <http://russialist.org/interfax-russia-lavrov-takes-issue-with-ukrainian-objections-to-federalization-language/>. (last accessed: 16.11.2021)
- Lavrov «Lavrov: US and EU line on Ukraine ‘unproductive and dangerous’» 7.04.2014. URL: <http://rt.com/news/lavrov-ukraine-russia-crisis-953/>. (last accessed: 16.11.2021)

B. M. AZHNIUK

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the NAS of Ukraine

Kyiv, Ukraine

E-mail: azhniuk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9496-1544>

LANGUAGE POLICY IN UKRAINE AND THE PROSPECTS OF EUROPEAN INTEGRATION

The paper discusses the current state and the prospects of language planning and language policy in Ukraine from the perspective of their conformity with the European language ideologies, sociolinguistic principles and practical approaches. Since late 20th century language policy in Ukraine has been determined by the battle of two antagonistic language ideologies: 1) advocating the spread of Ukrainian into public spheres from which it was ousted or denied access to by the centuries of imperial domination and 2) conservation of colonial legacy accompanied by appeals to western-type liberal values of human rights and individual freedom. Under the pretext of implementing the principles of the European Charter for Regional or Minority Languages pro-Russian political forces tried to impede the spread of Ukrainian into public life and to conserve the language situation caused by Russian assimilation policy. As a result, the reputation of the Charter in Ukraine was seriously damaged.

Sociological surveys show that Ukrainian speakers prevail among those striving for the country's membership in the EU and NATO, while those rejecting the prospects of the country's Euro-Atlantic integration are mostly Russophones. Since the start of the full-scale military aggression of Russia against Ukraine the number of Ukrainian citizens shifting from Russian to Ukrainian in their daily intercourse is ever growing. Symbolically they distance themselves from the ideology of the so called Russian World and join the ranks of the supporters of either Ukrainian monolingualism or of bilingualism with the sufficient knowledge of the state language. There are indications that the feasibility of implementation of the Charter towards Russian and some other languages in Ukraine could be questioned. Yet taking into account that the Charter recognizes that protection of regional or minority languages should not be to the detriment of the official language or threaten territorial integrity of the country, there is no sound reason for its denunciation.

Keywords: sociolinguistics, language policy, language planning, language ideology, language rights, regional language, minority language, European integration.

Дата надходження до редакції — 19.12. 2022

Дата затвердження редакцією — 22.12. 2022